

KAPİTALİST ÜRETİM SİSTEMİNDE ÜRETİM İLE TÜKETİM DENGESİZLİĞİNE TARİHSEL VE TEORİK YAKLAŞIMLAR

AN HISTORICAL AND THEORETICAL APPROACH TO THE INSTABILITY
BETWEEN PRODUCTION AND CONSUMPTION AT CAPITALIST MODE
OF PRODUCTION

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ufuk TUTAN, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü,
ufuk.tutan@ieu.edu.tr

ÖZET

Malthus ile başlayan ve hala kalıcı bir çözüm bulunamayan kapitalist üretim sisteminin üretimi ile tüketimi arasındaki dengesizlik sorunu üzerine tartışmalara kapitalizmin altın çağının 1960'lı yılların ortasında sona ermesi ile beraber yarım asırlık uzun bir ara verilmiştir. Ancak, bu tartışmaların gerçekleştiği bir buçuk asırlık süreç içinde dış pazarlar ve dış yatırımlar yaratma gibi geçici çözümler, kapitalizmin kalıtsal hastalığı olan krizleri iktisadi, sosyal ve politik açılarından daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. İki savaş arası sonrasında Baran, Sweezy ve Robinson'un tekellerde gerçekleşen büyük üretim artışlarını ve sorunlarını tekrar gündeme getirmeleri, üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorununun tekrar hatırlanmasını sağlamıştır. Ancak, soruna kalıcı bir çözüm henüz bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Kriz, Tüketim, Üretim, Yatırım

ABSTRACT

The deadlock discussion on the problems of the inequality between production and consumption at capitalist mode of production was started by Malthus and ended up with the end of the Gold Age of capitalism during the mid-1960s, and then took a long half century break. However, during the one and half century, the emphases from political, economy and social perspectives on the importance of foreign markets and investments have helped the academy understand the inherited disease of capitalism, crises. After the interwar period, the discussion on the problems of the inequality between production and

consumption were reminded when Baran, Sweezy and Robinson brought up the problems of giant production increases under monopolistic capitalist production system. Nevertheless, the problem still remained as unsolved out there.

Key Words: Capitalism, Crisis, Consumption, Production, Investment

1. GİRİŞ

Bilimsel düşünceler, ilerleme kaydetmek ve kendilerini geliştirmek için çeşitli yöntemler ve metotlar kullanırlar. Örneğin, Mantıksal Pozitivizm, farklı bilimsel düşüncelerin hangilerinin geçerliliği kanıtlanıyorsa, diğer bir deyişle doğrulanabiliyorsa, daha gelişmiş bir teori çıkıncaya kadar doğrulanabilen düşüncelerin geçerli kabul edilmesi metodunu önermektedir (Hollis ve Nell, 1975). Bu noktada, Karl Popper'in Mantıksal Pozitivizme yönelik eleştirel yaklaşımı da dikkat çekmektedir. Popper'e göre asıl uğraşı düşüncelerin doğrulanabilirliği değil yanlışlanabilirliğini ispatlamaktır. Popper, bu yaklaşımı bilim yapma konusuna dikkatleri çekmektedir (Popper, 1963). Ancak, Thomas Kuhn Popper'i eleştirerek mevcut düşüncelerin gelişiminin Popper'in vurguladığı gibi yanlışlanabilirlik üzerine kurulmadığını belirtmektedir. Kuhn'a göre düşüncelerde ilerleme, var olan geçerli düşüncelerin yanıtlayamadığı sorular olduğunda gerçekleşmektedir. Böyle bir durumda mevcut düşüncenin, ya da paradigmanın, yerine yeni bir düşüncenin konulması kaçınılmaz olmaktadır (Kuhn, 1970). Imre Lakatos ise hem Popper'in hem de Kuhn'un düşüncelerinden yararlanarak düşüncelerin birbirleri ile bağlantılı geliştiğini öne sürmektedir. Lakatos'a göre düşüncelerin ana çekirdeği yalanlanamaz ama düşüncelerin çevrelerindeki hipotezler yalanlanabilir. Düşünceleri çevreleyen hipotezlerdeki değişimler gelişmeye yol açıyorsa ilerleme kaydedildiği anlamına gelmektedir (Lakatos, 1970). Mantıksal Pozitivizm'in, Popper'in, Kuhn'un ve Lakatos'un ortak noktaları arasında bilimsel düşüncelerin gelişiminde karşıt düşüncelerin eleştirilmesinin önemi ve düşüncelerin zaman içinde kaçınılmaz değişimini fark etmeleri bulunmaktadır. Bu noktada, Hegel'in karşıt düşüncelerin çatışarak birbirlerinin düşüncelerini değiştirme, düzeltme ve böylece kendilerini geliştirme metodunun hepsinin temelini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İktisadi düşünceler, bilimsel olarak birbirleri ile çatışıp zaman içinde değişim geçirirler. İktisadi düşünceler, bu çatışmaların sonucunda kendilerini yenilerler ve geliştirirler. 1917 yılındaki Sovyet devrimi, 1949 yılındaki Çin devrimi ve 1960'lardaki Vietnam savaşı incelendiğinde ondokuzuncu yüzyıl Marksist düşüncenin zaman içinde kendini geliştirdiği ve yeni toplumsal, politik ve iktisadi koşullara yönelik yeni düşünceler oluşturduğu izlenmektedir. 1870'lerde yaşanan küresel ekonomi krizi sonrası ondokuzuncu yüzyıl Klasik iktisat düşüncesinin de Marksist düşüncenin eleştirel katkılarıyla yirminci yüzyıl modern Neo-Klasik iktisadi düşünceye dönüştüğü görülmektedir.

Günümüz ekonomi düşünceler tarihi kitaplarında yer alan önemli düşünceler, geçmişte birbirleri ile yaşadıkları çatışmalar ve birbirlerine olan eleştiriler

sayesinde kendi düşünsel eksiklerini tamamladığı ve yeni düşünsel gelişimler geçirdikleri gözlenmiştir. Ondokuzuncu yüzyıl iktisat düşünürleri arasında yer alan Thomas Malthus, David Ricardo, Jeremy Bentham, Nassau Senior, Jean B. Say, J. Stuart Mill ve Karl Marks, öne sürdükleri iktisadi düşünceler ve karşılıklı eleştiriler sayesinde V. İlyiç Lenin, Rosa Luxemburg, Paul M. Sweezy, Paul Baran, J. Maynard Keynes ve Joan Robinson gibi yirminci yüzyıl iktisat düşünürlerinin yapıtlarını etkiledikleri izlenmiştir (Tutan ve Bowen, 2005). Örneğin, Neo-klasik ve Keynesyen iktisadi düşüncelerinin temelini atan Malthus, Ricardo ile yaptığı tahıl ithalatı kanunu üzerindeki tartışmada, kapitalist ekonomide krizlerin olabileceğini öne sürerken Marks'ın iktisat üzerine bazı düşüncelerinin temelini atan Ricardo, krizlerin sadece geçici olacağını belirtmiştir. Bu tartışmanın ardından Marks ile Mill arasındaki kapitalist ekonomide krizler üzerine tartışmaların alevlendiği ve krizlerin nedenleri daha açık analiz edilebildiği görülmüştür. Ondokuzuncu yüzyılda gerçekleşen bu tartışmaların ışığından yola çıkan Keynes, 1929 krizi sonrasında kapitalist ekonomi üzerine yaptığı analizlerde yirminci yüzyıla özgü, kapitalist sistemin devamını sağlayan yeni ve uygun iktisadi düşünceler öne sürdüğü gözlenmiştir. Diğer bir deyişle, ondokuzuncu yüzyıl iktisat düşünürlerinin krizler üzerine yaptıkları tartışmalarının yirminci yüzyıl iktisat düşünürlerinin krizler analizlerine önemli katkılarda buldukları anlaşılmaktadır.

Kapitalist üretim sisteminde ondokuzuncu yüzyıldan beri gerçekleşen krizlerin zaman içinde etki yoğunluğunun ve sayısının arttığı izlenmektedir. Örneğin, Charles Kindleberger (2002), ondokuzuncu yüzyılın başından 1873 yılına kadar küçük ölçekli 13 tane küresel krizin olduğuna işaret ederken 1873 ve 1929 yılları arasında 2 tanesi büyük olmak üzere 7 tane krizin yaşandığını belirtmektedir. Öte yandan, Wesley C. Mitchell (1961: 43), sadece A.B.D. ekonomisinde 1810 ile 1920 yılları arasında biri küresel olmak üzere zaman içinde etki yoğunluğu artan 15 adet krizin yaşandığını saptamaktadır. O çalışmanın ardından Paul Samuelson (1976: 251), A.B.D ekonomisinde 1945 ile 1975 yılları arasında ikisi küresel olmak üzere 7 adet krizin yaşandığını belirtmektedir.

Karl Polanyi'nin o ünlü çalışmasına (1944) göre kapitalist üretim sisteminde, krizlerin birbirini tetiklediği ve kapitalist üretim tarzının doğasından kaynaklanan sorunlar nedeniyle bulunan çözümlerin de geçici olduğu vurgulanmaktadır. Böylece, geçici çözümlerle çözümlenemeyen krizler daha sık olmakta ve etkisi daha yoğun yaşanmaktadır. Kapitalist üretim sisteminde sistematik olarak krizlerin yaşandığı yadsınamaz bir gerçekken bazı iktisat düşünürlerinin krizlerin varlığını kabul etmesi ve bazı iktisat düşünürlerinin de bu krizleri görmezden gelmesi ilgi çekicidir. Örneğin, Neo-klasik iktisadi düşüncesinin tam istihdam ve dengeli-sürdürülebilir büyüme vurgusu, kapitalist üretim sisteminde krizlerin olamayacağına ancak geçici sarsıntıların yaşanabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca, Neo-klasik iktisadi düşüncesi, geçici sarsıntılar olsa bile pazar ekonomisinin çeşitli otomatik ve kendini düzeltebilen mekanizmalarıyla yeni bir üretim-tüketim denge noktasına ulaşabilme becerisine sahip olduğunu da öne sürmektedir. Diğer bir deyişle, pazar ekonomisine dayalı kapitalist üretim sisteminin arz ve talep dengeleriyle sistemi, dışarıdan herhangi bir müdahale

olmadan kendi kendine ve otomatik olarak yeni bir üretim-tüketim dengesine ulaştırdığı düşüncesi savunulmaktadır. Keynesyen iktisadi düşüncesi ise Neo-klasik iktisadi düşüncesinin bazı eksiklerini tamamlayarak üretim-tüketim, gelir dağılımı, tasarruf miktarı ve iş pazarlarındaki sorunlar nedeniyle krizlerin meydana gelebileceğini ancak bu krizlerin de uygun mali ve parasal politikalarla çözüme kavuşabileceğini öne sürmektedir. Öte yandan, Klasik ve Neo-klasik iktisadi düşüncelerinin duayen eleştirmeni olan Marksist iktisadi düşünce, kapitalist sistemin doğası gereği sistematik olarak yeni ve etkili krizlere girme eğiliminde olduğu görüşünü savunmaktadır (Tutan ve Bowen, 2005: 73 -110).

Bu çalışmada, kapitalist üretim sürecinde Malthus ile başlayan üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğin farkında olan ve krizlere vurgu yapan iktisadi düşünürlerin düşüncelerine yer verilecektir. Bu çalışmada, kapitalist üretim sisteminde sistematik olarak krizlerin olduğu ve olmaya devam edeceği savunulmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada, üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik üzerine literatürde yapılan bütün çalışmalar analiz edilmemektedir ve kapitalist ekonomide krizlerin geçici olduğunu kabul eden ve krizlerin bu ekonomik sistemin doğası olduğunu savunmayan iktisadi düşüncelerin vurgularına ve iktisada olan yaklaşımlarına yer verilmemektedir. Ayrıca, kapitalizmin 1960'lı yılların ortasına denk gelen altın çağının sona ermesinden sonraki dönemin üretim ile tüketim dengesizlikleri tartışmalarına da bu çalışmada yer verilmemektedir. Kapitalist üretim sisteminde gerçekleşen küresel ekonomi krizlerinin genel nedenleri bu çalışmanın kapsamında değildir. Buna ek olarak, bu çalışmanın amacı, hangi küresel ekonomi krizinin tam olarak hangi nedenle çıkmış olduğu tartışmasına odaklanmak değildir.

Bu çalışmada, ondokuzuncu yüzyılın başlarından yirminci yüzyılın ortalarına kadar olan süre içinde yayım yapan ve kapitalist üretim sisteminin kalıtsal krizlerini inceleyen bazı iktisat düşünürlerinin sadece üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik üzerine olan tartışmalarına yer verilmektedir. Bu çalışmanın amacı, üretim ile tüketim arasındaki istikrasızlığın ve dengesizliğin sonucunda sistematik olarak meydana gelen krizleri, teorik açıdan sözel olarak tartışmak ve sözel olarak yorumlamaktır. Bu çalışmanın diğer amacı da 1960'lardan beri iktisadi düşünceler tartışmalarında çokça yer verilmeyen ama kapitalist üretim sisteminde üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik nedeniyle oluşan krizlere yönelik yıllar önce doğru saptamalarda bulunan ve unutulmaya yüz tutan iktisadi düşünceleri, tekrar canlandırmak ve tekrar iktisat dünyasının dikkatine sunmaktır. Diğer bir deyişle, bu çalışmanın amacı geçmişte belli bir zaman dilimi arasında çokça tartışılan ama günümüzün hakim iktisadi düşüncesi tarafından yok sayılan ve üretim ile tüketim arasındaki istikrasızlığın ve dengesizliğin krizlere yol açacağını vurgulayan çeşitli iktisadi düşünceleri tarihsel bir çizgide derlemek, incelemek, yorumlamak ve birbirleri ile karşılaştırmaktır.

2.KAPİTALİST ÜRETİM SİSTEMİNDE İKİ KRİZİN NEDENİ

Mitchell (1961) ve Samuelson'ın (1976) çalışmalarına göre yirminci yüzyılda gerçekleşen her yeni krizde önceki küçük büyüklü krizlerin kalıntılarına rastlandığı kaydedilmektedir. Polanyi (1944), 1929 yılında meydana gelen Büyük Krizi, ondokuzuncu yüzyıl kapitalizmindeki ekonomik, politik ve sosyal bozulmalarla ve krizlerle açıklamaktadır. Lenin (1965), yirminci yüzyılda beklenen küresel ekonomik krizi ve büyük toprak savaşını, 1870'li yıllardan sonra gerçekleşen küçük büyüklü küresel krizlere ve bu krizlere karşı kapitalist üretim sisteminin çözümler üretememesine bağlamaktadır. Beaud (2001), 1870'li yılların büyük küresel krizini 1870'ler öncesinde yaşanan sayıca çok ama etki alanı olarak küçük küresel krizlerin çözüme ulaştırılmamasından dolayı yaşandığı belirtirken 1929 Büyük Buhranının yaşanmasını da 1870'lerdeki büyük küresel krizin çözüme ulaştırılmamasına bağlamaktadır. Kindleberger (2002), küçük kriz büyük kriz ayrımı yaparken krizlerin birbirinin devamı olduğuna vurgu yapmaktadır. Diğer bir deyişle, kapitalist üretim sisteminde yaşanan küresel büyük krizler incelendiğinde bu krizlerin, önceki küçük krizlerin çözümlenmemiş sorunlarıyla ilgili oldukları anlaşılmaktadır.

1870'lerin ve 1929'ların küresel krizlerinin çıkış nedenleri o dönemlerin iktisatçıları tarafından araştırılırken en çok tartışılan başlıklardan bir tanesi de kapitalist üretim sisteminin çözümlenemeyen kronik, kalıtsal bir hastalığı olan üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorunudur, Ayrıca, sektörler arasındaki yatırım ile üretim dengesizliği ya da ücret ile kar arasındaki adil olmayan bölüşüm dengesizliği gibi sorunların da dikkat çeken diğer başlıklar olduğu bilinmektedir. Hatta, küresel krizlerin, yukarıda belirtilen bir veya daha fazla sorundan dolayı meydana geldiğini savunanlar da bulunmaktadır. Ancak, ondokuzuncu yüzyılda meydana gelen krizleri analiz eden o dönemin iktisat düşünürlerinin ilk olarak aşırı üretim ve düşük tüketim kavramları, yani talep açığı üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir (Bleaney, 1976). Bu kavramlar, kapitalist üretim sistemindeki tüketim ile üretim arasındaki sorunu açıklamakta yetersiz kalınca ve kapitalizm, yirminci yüzyılda emperyalizm sürecine doğru ilerledikçe sermaye birikimleri, tasarruf stokları, sektör analizleri ve yatırım sorunları gibi kavramların da zaman içinde tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Ancak, kapitalizmin emperyalizm sürecine geçmesi ile beraber bazı iktisat düşünürlerinin de iç ve dış yatırımları daha çok ön plana çıkarmaya başladıkları izlenmektedir. Hatta, bazılarının da yatırımların rolünü sorunun hem nedeni hem de geçici çözümü olarak vurgulaması da ilgi çekicidir. Önümüzdeki bölümde, kapitalist üretim sisteminin kalıtsal hastalıklarından biri olan krizleri, üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik açısından incelerken yatırım sorununun zaman içinde bu tartışmaya eklenme sürecine de değinilecektir.

3. ÜRETİM İLE TÜKETİM ARASINDA DENGESİZLİK

Kapitalist üretim sistemi, ihtiyaca yönelik üretim yapmak yerine pazar için üretim yapmayı amaçlayan bir üretim sistemidir. Kapitalistleri pazar için üretim

yapmaya teşvik eden güdü, karlarını en yüksek seviyeye çıkarma güdüsüdür. Diğer bir deyişle, kapitalistler, maliyetleri en düşüğe indirme ve kazançlarını en yüksek seviyeye çıkarma güdüsüyle üretim yapmaktadır. Öte yandan, üretimi yapılan mal ve hizmetlerin tüketimi, tüketicilerin alım gücüne ve etkin talebine bağlıdır. Ancak, bu etkin talebin pazara sürülen mal ve hizmetleri tamamen tüketmek için bazen yeterli olmadığı görülmektedir. Bu noktada, üretim ile tüketim arasındaki sorunu analiz etmek için ülke dışından gelen alım gücü, tasarruf stokları, yatırımlar ve sermaye birikimleri üzerine çalışmalar yapılmaya başlandığı gözlenmektedir.

Aşırı sermaye birikimi ve aşırı tasarruf, ekonomilerde krizlere neden olan faktörler arasında yer almaktadır. Aşırı üretim ve düşük tüketimin de bu iki faktörle ilintili olduğunu belirten ondokuzuncu yüzyılın iktisat düşünürleri, krizleri analiz ederken genelde alım gücü, tasarruf, yatırım ve sermaye birikimi konularını irdeledikleri gözlenmektedir. Ayrıca, o dönemin iktisat düşünürlerinin kriz analizlerinde üç ana sınıf, kapitalist, toprak ağası ve işçi sınıfı, üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir.¹ İşçi sınıfının aldığı düşük ücretin ne tasarruf etmeye ne de sermaye biriktirmeye gücünün yetmeyeceği düşüncesiyle o dönemin kriz analizlerinde çokça yer verilmediği bilinmektedir.² Ancak, o yüzyılın başlarına ait kriz analizlerinde genelde toprak ağalarının ve kapitalistlerin konu edildiği dikkat çekmektedir.

O dönemin dikkat çeken iktisat düşünürleri arasında yer alan Malthus'un (1970) kriz analizleri çalışmasının üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğe yönelik vurgusu önemlidir. Malthus'un kriz analizinde tasarruf ile aylak birikim farkı dikkatle irdelenirken tasarrufun yatırıma dönüşebilmesi nedeniyle kapitalistlerin tasarrufa önem verdiği belirtilmektedir. Ancak, aşırı tasarrufların büyük yatırımlara dönüşmesi sonucu üretimin tüketimi aşabileceği ve bunun sonucunda etkin talebin toplam arzı eritmede yetersiz kalabileceği vurgulanmaktadır. Bu noktada, Malthus her ne kadar krizlerin çıkış nedenini kapitalistlerin aşırı tasarruf ve dolayısıyla aşırı yatırıma bağlasa da tasarrufun yatırıma yatırımın da talep açığı ile sonlanabileceğini belirtmesi önemlidir. Talep açığının, işçi sınıfının tüketim davranışlarıyla çözümlenemeyeceği vurgulanırken kapitalistlerin aşırı tasarruf ve aşırı sermaye birikimi davranışları ile kapitalist üretim sistemini krizlere ittiği tekrar tekrar işaret edilmektedir. Tüketim ile üretim arasındaki dengesizlikten ortaya çıkan krizlerin de toprak ağalarının üretime veya yatırıma dayalı olmayan tüketimleriyle çözümleneceğini öne süren yanlı tutumu, Malthus'a ait kriz analizlerinin temelini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, Malthus'un kriz analizinde üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik krizlerle sonuçlanırken kapitalistlerin aşırı tasarrufları ve aşırı yatırımları bu dengesizliğin asıl nedeni olarak sunulmaktadır. Malthus'un üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğe yönelik çözümü ise üretken olmayan tüketimdir. Diğer bir deyişle, yatırıma yol açmayan tüketim harcamalarıdır.

Öte yandan Malthus'un politik ve akademik rakibi durumunda olan Ricardo'nun (1962) Malthus'a verdiği yanıtlar da başka yanlı kaygıları taşımaktadır. Ricardo'nun pazar mekanizması içinde çalışan arz ve talebin otomatik olarak

her türlü talep açığı sorununu eninde sonunda çözebileceğini öneren iddiası, bu yanlı tutumunun bir örneğidir. Ricardo'nun talep açığı sorununa sunduğu çözüm ise uluslararası karşılaştırmalı ticaret teorisidir. Dış ticarete yönelik üretim yapan sektörler, kapitalistlerin elindeki fazla tasarrufu yatırıma dönüştürülmesini sağlayarak ülke içindeki üretim ile tüketim arasındaki dengesizliği engellemiş olmaktadır. Yatırım ve tasarruf kavramlarıyla desteklenen bu ticaret teorisi, kapitalist sınıfa yönelik yanlı bir tutum sergilese de kriz analizlerine bilimsel bir perspektif katmaktadır. Hem Ricardo'nun hem de Malthus'un kriz analizleri literatürüne yaptığı en önemli katkıları, talep açığına karşılık yatırımın olumlu ya da olumsuz bir rolü olduğunu savunmalarıdır. Tüketim ile üretim arasındaki ilişkiyi yatırımlarla destekleme süreci, bu iki iktisat düşünürü tarafından başlatılmıştır.

O dönemde yapılan çalışmaların bazılarında da üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik, ekonomide üretilen mal ve hizmetlere yeterli talep yaratılmamasına bağlanmaktaydı. Bu tür yaklaşımların tüketim ağırlıklı vurguları, kapitalist üretim sisteminin kendi kendine ve tekrar genişlemeye ve büyümeye eğilimli olmadığına işaret etmektedir. Ancak, Marks'ın (1992), kapitalist üretim sisteminin tüketimle birlikte yatırım gibi başka değişkenlerle de genişleyebileceğine ve büyüebileceğine işaret etmesi sorunun farklı bir boyutta ele alınmasına yol açar. Diğer bir deyişle, Marks'ın üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorunsalını sadece talep açığı sorunu olarak değil de yatırım sorunu olarak da tanımlaması, kriz analizleri çalışmalarına yeni bir yaklaşım getirmektedir.

Marks, üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorunsalını açıklamak için iki departmanlı üretim modelini tanıtmaktadır. Bu üretim modelinin hem üretimin hem de tüketimin talep yarattığını ispatlamaya yönelik bir çalışma olduğu bilinmektedir. Bu modelde, birinci departmanın sermaye malı ve ikinci departmanın tüketim malı ürettiği farz edilmektedir. Böylece, tüketim malları üreten departman doğrudan talep yaratırken yatırım malı üreten departman ise yatırım finansmanı aracılığıyla ekonomiye istihdam ve alım gücü, dolayısıyla tüketim yarattığı kabul edilmektedir. Bu üretim modelinin ilk basamağı, basit tekrar üretebilen kapitalist üretim modeli olarak tanımlanmaktadır. Basit üretim modelinde, büyümenin ve sermaye birikiminin yapılmadığı ve üretimin sonucunda ikinci departmanın yatırım talebinin birinci departmanda istihdam ve alım gücü yarattığı farz edilmektedir. Ancak, bu basit modele, üretim sisteminin büyüebileceği ve sermaye birikimi yapabileceği faktörler eklendiğinde yatırımın üretim ve talep üzerindeki etkisi daha açık anlaşılmaktadır. Bu ikinci model, genişletilmiş tekrar üretebilen kapitalist üretim sistemi olarak adlandırılmaktadır. İkinci modelde, büyümeyle yaratılan "artık" değer bir kısmı tüketilirken kalanının tekrar yatırıma dönüştürüldüğü kabul edilmektedir. Bu modelde, büyüme ve sermaye birikiminin gerçekleştiği ve bu süreçte yatırımlara ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan, Marks'ın öne sürdüğü ikinci modele Morishima'nın (1973) daha gerçekçi bir yatırım yaklaşımı ile katkıda bulunduğu görülmektedir. Morishima'nın çalışmasına göre kapitalistler sadece kendi

departmanında yatırım yapma kararı vermek yerine her iki departmanda da ortak yatırım kararına gidebilecekleri belirtilmektedir.

Marks (1977), ikinci modelin azalan karlarla bozulabileceğine de işaret etmektedir. Yatırımlarla artan sermaye birikimi, işgücüne talebi artırırken ücretlerin yükselmesine ve karın azalmasına yol açmaktadır. Azalan karlar, sermaye birikimini yavaşlatmakta ve ekonomide kriz olmaktadır. Diğer bir deyişle, kar oranların düşmesi, geliri ve talebi geriletmekte ve böylece, yetersiz yatırım sonucu kriz başlamaktadır. Marks, üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorununa yetersiz yatırımı da eklerken kapitalistlerin, krizi bir süre daha ertelemek amacıyla son bir hamle olarak dış ekonomilere yatırım yapabileceklerini de belirtmektedir. Ancak, dış ekonomilere gerçekleşen yatırım ihracatının bile kapitalizmin kalıtsal hastalığı olan krizlere sadece geçici bir çözüm olacağını belirten Marks, düşen kar oranları, yavaşlayan sermaye birikimi ve yetersiz tasarruf sonucu üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğin devam edeceğini ve eninde sonunda kapitalizmin sona ereceğini savunmaktadır.

1870'lerle birlikte kapitalizmin emperyalizm sürecine doğru hızla ilerlediği kabul edilmektedir. Rekabetçi kapitalizmden emperyalizme doğru geçiş sürecini çalışan Hobson'ın (1965), Lenin'in (1965) ve Luxemburg'un (2003) bu konuda önemli çalışmaları bulunmaktadır. Lenin'in ve Hobson'ın bu konu üzerine çalışmaları ciddi benzerlikler taşısa da aynı çizgide olan ama diğerlerine göre bu konuda daha detaylı çalışmalar sunan Luxemburg'un emperyalizm tanımı hem kapitalist ülkeleri hem de kolonileri kapsamaktadır. Luxemburg, emperyalizmin güncel koşullara göre geliştiğini ve evrimleştiğini belirtirken Marks'ın kapitalizm tanımına da sadık kaldığına işaret etmektedir.

Emperyalizm üzerine çalışma yapan bu üç düşünürün çalışmaları zaman zaman birbirleri ile benzerlik gösterse de çıkış noktalarının üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sonucu yaşanan 1870'lerin küresel ekonomi krizi olması, bu düşünürleri çalışmamıza dahil etmemize yol açmıştır. 1870'lerin başında yaşanan küresel ekonomi krizini analiz eden John A. Hobson (1965), kapitalist üretim sisteminin emperyalizm sürecine geçişini incelerken tüketim ile üretim arasındaki ilişkinin küreselleştigiğine işaret etmektedir. Ölçek ekonomilerinin kullanıldığı bu yeni kapitalist sistemde Hobson'ın yabancı dış yatırımların ve dış ticaretin önemine dikkat çekmesi, kapitalist üretim sisteminin emperyalizm adı verilen bu yeni sürecini anlamak açısından önemli bir gelişmedir. Özellikle, gelişmiş ülkelere yaratılan sermaye birikimi ve arz fazlası ürünler, az gelişmiş ülkelere transfer edilerek yeni yatırım ve pazar alanları yaratılması düşüncesi dikkat çekicidir. Hatta, yatırımları da kapsayan bu tür transferlerin, talep açığı sorununa da çözüm olacağı düşüncesi, kriz analizleri literatürüne yeni bir yaklaşım getirmektedir. Hobson, emperyalizmi gelir dağılımı eşitsizliği ve eksik tüketim başlıklarında incelediği için kapitalist ülkelerin üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğinin çözümünü az gelişmiş ülkelere atıl sermayenin yatırımında ve atıl üretimin ihraç edilmesinde aramaktadır. Böylece, kapitalist ekonomilerde oluşan eksik tüketimden kaynaklanan üretim fazlası ve düşen karlar nedeniyle büyüyen atıl sermaye eriyerek kriz önlenecektir. Ayrıca,

Hobson, az gelişmiş ekonomilere yapılan dış yatırım ve dış ticaret getirileri, uygun devlet politikaları ile düşük gelirliilere aktarılırsa ekonomideki eksik tüketimin de önlenebileceğini vurgulamaktadır.

Hobson'ın çalışması ile karşılaştırıldığında Luxemburg'un (2003) ve Lenin'in (1965) emperyalizmde yaşanan krizler, diğer bir deyişle üretim ve tüketim dengesizliği sonucu oluşan talep açığı sorunu üzerine yaptıkları çalışmalar, daha detaylıdır. Hobson'a göre emperyalizmin asıl sorunu gelir eşitsizliği yaratılması ve bunun sonucunda üretim ile tüketim arasında dengesizlik çıkmasıdır. Hobson'ın çözümü ise çok basittir: Devlet aracılığıyla işçi sınıfının gelirini ve servetini zaman içinde yükseltmek. Lenin ise emperyalizmin iç çelişkilerini kalıtsal olarak görür ve üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorununun dış pazarlara açılma ya da yoğun tekelleşme ile dahi çözümlenemeyeceğini savunmaktadır. Diğer bir deyişle, hem reformist Hobson'ın ve hem de devrimci Lenin'in bu soruna yönelik çözümleri uç noktalarda bulunmaktadır. Bu iki düşünür ile karşılaştırdığımızda Luxemburg'un krize yola açan üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorunsalına yaklaşımı daha detaylı görünmektedir.

Luxemburg da Marks'ın basit üretim modelinde üretilenlerin zorluk çekmeden talep bulacağını kabul etmektedir. Ancak, Luxemburg, Marks'ın genişletilmiş üretim modeline detaylı bir çalışma ile katkıda bulunmaktadır. Luxemburg, genişletilmiş üretim modelinde yaratılan sermaye birikiminin ve üretilen malların tüketilmesinin iç pazardaki taleple mümkün olmayabileceği konusuna işaret ederken dış pazarlara, yani kolonilerin ve diğer ülkelerin pazarlarına yönelik ayrıntılı çalışması dikkat çekicidir. Ayrıca, Luxemburg, kapitalizmin emperyalist sürecini incelerken genişletilmiş üretim sistemi modelini kullanarak az gelişmiş ülkelere gerçekleştirilen yabancı dış yatırım ile ulusal yatırım arasındaki ilişkiyi ve çelişkiyi tartışmaya açmaktadır. Luxemburg, kapitalist üretim sisteminin emperyalizm sürecinde aşırı üretimin ve sermaye birikiminin yadsınamaz bir gerçek olduğuna işaret ederken kapitalistlerin bu sorunu, kapitalist üretim sistemini uygulayan pazarlarda değil kapitalist olmayan pazarlara yönelip talep ve yatırım yaratarak sorunu geçici olarak çözdüklerini belirtmektedir.

Ancak, Luxemburg, kapitalist olmayan ekonomilerin ithal ettiği sermaye birikimini ya da mal ve hizmetlerini hangi kaynaklarla yatırıma dönüştüreceğini ya da satın alacağını tam olarak açıklayamamaktadır. Ayrıca, Luxemburg'un genişletilmiş üretim sistemi modeli üzerine yaptığı katkılara Otto Bauer'ın ve Mikhail Tugan-Baranovsky'nin de bazı eleştirilerde bulunduğu bildirilmektedir (Howard ve King, 1989: 165-183). Onlara göre genişletilmiş üretim sistemi modeli, dengeli bir büyüme modelidir ve sadece kar güdüsü ile hareket eden kapitalistler içerideki pazarla bir süre daha sürdürülebilir ve dengeli bir büyüme yaratabilirler. Ayrıca, Hobson'dan sonra Lenin'i ciddi bir şekilde etkilemiş Hilferding'e (1980: 288-332) göre de finansal sermayenin önderliğinde emperyalizm, ülkeden ülkeye sermaye aktarımı yaparak krizleri geçici olarak önleme yoluna gideceği vurgulanmaktadır. Ancak, küçük detaylar bir yana emperyalizmi ilk tartışan düşünürlerin üretim ile tüketim dengesizliği sonucu

oluşacak krizlerin ne yapılırsa yapılsın kesinlikle önlenemeyeceği konusunda hem fikir olmaları dikkat çekicidir.

Lenin (1965), Luxemburg (2003), Bukharin (1972), Hilferding (1980) ve Kautsky (1970) arasında izlenen tartışmaların bazıları da emperyalizmin felsefi anlamı üzerine yoğunlaşmaktadır.³ Ancak, bu çalışmanın konusu olmadığı için bu başlığa burada yer verilmemektedir. Fakat, emperyalizmin tanımı üzerine gerçekleşen karşılıklı eleştiriler ve felsefi tartışmalar sayesinde Sweezy ve Robinson gibi iktisat düşünürleri, emperyalizmi ve emperyalizm sürecinde üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorunsalını daha bilinçli ve detaylı inceleme şansı bulabilmişlerdir.

Emperyalizm üzerine ilk tartışmaları gerçekleştiren düşünürlerin üretim ile tüketim dengesizliği sonucu oluşacak krizlerin geçici olarak önlenmesi için dış yatırımlara ve bu yatırımların finansmanlarına vurgu yapmaları kriz analizlerine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle, Luxemburg'un katkıları sayesinde üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sonucu gerçekleşen krizlerin hem ulusal hem de uluslararası yatırımlarla ilintili olduğu daha açıkça anlaşılmuştur. Ancak, Birinci Dünya Savaşı öncesi yukarıda belirtilen düşünceler hararetili olarak tartışılıyor iken üretim ile tüketim arasındaki sorunsalla ilgili analizlere iki dünya savaşı arasında ara verildiği görülmektedir. Fakat, Sweezy'nin (1968: 270-285) rekabetçi kapitalizmle karşılaştırılırsa tekelci kapitalizmde yatırımların yavaşladığı ve üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğin meydana geldiği yönündeki bir çıkışı, bu tartışmayı İkinci Dünya Savaşı sonrası tekrar alevlendirmiştir. Tıpkı Marks ve emperyalizm tartışan çoğu düşünür gibi Sweezy de üretim ile tüketim arasındaki dengesizliği kapitalist üretim sisteminin kalıtsal hastalığı olarak görmektedir. Ancak, Hobson'ın gelir eşitsizliği-eksik talep vurgusuna benzeyen bir yaklaşımla Sweezy, tüketimin üretimden daha yavaş büyümesiyle bu dengesizliğin daha da artmakta olduğuna ve krizlerle sonuçlandığına işaret etmektedir. Sweezy, üretimin tüketimle aynı oranda büyüyememesinden dolayı yatırımların yavaşladığını ve böylece, talepte açığın kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, Sweezy, Marks'ın ve Luxemburg'un iki departmanlı kapitalist üretim sistemini örnek vererek birinci departmanda meydana gelen aşırı makineleşmenin sonucunda yatırıma harcanan sermayenin emekçilere ödenen ücretlere göre daha büyük oranlarda arttığını vurgulamaktadır. Bunun sonucunda ise üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik ya da talep açığı meydana geldiğine işaret etmektedir. Bu talep açığını ise kapitalistlerin tüketim harcamalarıyla kapatabileceğini ancak kar güdüsü nedeniyle hem ülke içine hem de ülke dışına yatırım harcamalarını çok daha fazla yaptıkları vurgulanmaktadır. Sweezy, kronik hale gelen krizleri ertelemek için yeni endüstrilere yatırım yaratmayı, Malthusvari harcamalara yönelmeyi ve devlet harcamalarını arttırmayı önermektedir. Sweezy'nin üretime yönelik yatırım dışında üretken olmayan harcamaları tavsiye etmesi, Malthus'un ve Keynes'in analizlerini hatırlatmaktadır.

Sweezy'nin yatırım konusundaki vurgusu, dikkatleri Sweezy ve Baran'ın (1966: 52-79) ünlü çalışmasına yöneltmektedir. O çalışmada, "artık" değerini neredeyse

tamamına sahip kapitalist sınıfın tüketim davranışlarının tekelci yoğunluğu artan kapitalizmde artan kar oranları ile yarışamayacağını ve bunun sonucunda da üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik vurgulanmaktadır. Diğer bir deyişle, kapitalist sınıfın üretim araçlarına yönelik iç ve dış yatırımlarının artması sonucunda artan toplam verimlilik kapasitesi, üretim ile tüketim arasındaki dengesizliklere, etkin talepte yetersizliğe ve krizlere yol açmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir.⁴

Lenin, Luxemburg ve Hilferding gibi Baran ve Sweezy de bu tür kapitalist üretim sisteminin kapitalizmin bir üst aşaması olduğunu belirtmekte ve bu aşamayı, kendi tanımlarını kullanarak tekelci kapitalizm olarak adlandırmaktadır. Sweezy'nin (1975 ve 1968) tekelci kapitalizmdeki krizleri erteleme yolları arasında diğer pazarlara yönelik emperyalist genişlemeler, talep artışlarına yönelik önlemler ve teknolojik yenilikler bulunmaktadır. Öte yandan, Sweezy ve Baran'ın çalışmasına göre tekelci kapitalizmin aşırı iç ve dış yatırımlara yönelmesinden dolayı artan verimliliğin ülkelerin rekabet yeteneğinin yükselmesine ve yeni pazarlar ele geçirilerek ülkelerin bireysel olarak krizlere karşı geçici çözümler bulmasına vurgu yapılmaktadır. Bu noktada, Baran ve Sweezy'nin yatırımları kullanarak krizleri analiz etme yaklaşımı Luxemburg gibi çoğu emperyalist düşünürün yaklaşımı ile örtüşmektedir. Her iki yaklaşım da aşırı yatırım nedeniyle meydana gelen üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorununa, kapitalistlerin dış pazarlardaki emperyalist yayılmacılıkla çözüm aradıklarına işaret etmektedir.

Öte yandan, Baran ve Sweezy (1966: 385-391), kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan 1950 ve 1960'lı yıllara ilişkin çalışmalarında A.B.D. ekonomisi'nin ürettiği gayri safi milli hasılası içinde yer alan "artık" değerın hızla yükseldiğini hesaplamayı başarırlar. Ancak, Marks'dan beri değinilen ama bir türlü sağlıklı olarak hesaplanamayan bu aşırı birikmiş "artık" değeri"n tüketime mi, yatırıma mı yoksa başka bir yere mi harcıandığı sorusuna Baran ve Sweezy, uzun süre yanıt bulamazlar. Ancak, en sonunda bu soruya verdikleri yanıt, yatırıma harcanan miktarın daha ağırlıklı olduğudur. Fakat, bu soruya yanıt ararlarken A.B.D.'nin çok uluslu şirketleri aracılığıyla bazı az gelişmiş ülkelere sermaye transferi yaptıklarını ancak bunun karşılığında büyük miktarlarda A.B.D. ekonomisi'ne "artık" değeri transferi gerçekleştirdiklerini hesaplamalarında fark ederler. Baran ve Sweezy'nin bu bulgularını destekleyen kanıtları ise tekelci kapitalizmde devlet, ordu ve toplum için gerekli büyük bütçeli harcamalarıdır.

Bu yeni bulgular, Lenin, Luxemburg, Hobson gibi emperyalizm üzerine çalışan düşünürlerin aşırı biriken "artık" değeri gelişmiş ekonomilerden az gelişmiş ekonomilere transferi tezine bir ölçüde ters düştüğü izlenimi vermektedir. Oysa, Baran ve Sweezy'nin gelişmiş ekonomilerden sermaye transferi ve az gelişmiş ülkelere "artık" değeri transferi vurgusu, Lenin, Luxemburg ve Hobson'ın gibi emperyalizm üzerine çalışan düşünürlerin tezleri güncelleştirmektedir. Çünkü Baran ve Sweezy, bu bulgularıyla üretim ile tüketim arasındaki dengesizlikleri açıklamak için sadece dış yatırım kavramını kullanmamakta aynı zamanda gerçekleştirilen iç ve dış yatırımların yönünü ve getirilerini de içselleştirmektedir.

Ayrıca, Baran ve Sweezy'nin üretim ile tüketim ve yatırım ile tüketim arasındaki sorunlar üzerine bulguları, Evsey Domar'ın (1957) tasarruf ile hızlandırılmış büyüme arasındaki ilişkiyi açıklayan verisel yaklaşımlı çalışması eş anlamlı destek bulması dikkat çekicidir.⁵

Baran ve Sweezy, üretim ile tüketim arasındaki dengesizliği analiz etmek için uzun döneme yayılan iç ve dış yatırım hareketlerini tercih ederken İkinci Dünya Savaşı sonrası çoğu Keynesyen ve Keynes'den etkilenen düşünürün de kısa dönemli yatırım teorileri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Keynes'in 1929 yılındaki Büyük Buhran sonrasında bazı geleneksel Neo-klasik iktisat düşünceleri göz ardı etmesi ve pazar ekonomisinin otomatik olarak her türlü sorunu çözemeyeceğini kabullenmesi onu diğer Neo-Klasik iktisatçılardan ayrı bir yere taşımaktadır (Tutan ve Bowen, 2005: 155-172). Ancak, Keynes, Malthusvari bir yaklaşımla çözümü tek bir yerde aramaktadır. Devletin yatırım harcamalarının kapitalist üretim sistemindeki üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğe çare olabileceğine işaret etmektedir. Bu noktada, Baran ve Sweezy'ye paralel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyenler de kapitalist üretim sisteminde gerçekleşen krizleri analiz ederken yatırım ile tüketim arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ama onların kısa döneme odaklanan analizleri, Baran ve Sweezy'in uzun dönem analizlerinden zaman dilimi açısından ayrılmaktadır.

Öte yandan, Keynes'in düşüncelerinden ilk başlarda çok etkilendiğini belirten Robinson'ın çalışmaları (1956 ve 1942) hem Keynes'in eksik yönlerini eleştirmekte hem de kapitalist üretim sisteminde gerçekleşen krizleri analizler ederken uzun dönemli iç ve dış yatırımlarının öneminden vazgeçilemeyeceğini vurgulamaktadır. Robinson'ın bu sorunsal üzerine yaptığı çalışmaların Michal Kalecki'nin çalışmalarıyla benzerlik göstermesi ilgi çekicidir. Kalecki'nin Robinson'ı kapitalist üretim sisteminde meydana gelen üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğe yönelik çalışmalara bizzat kendisinin yönlendirmesi bu ilgiyi açıklamaktadır. Kalecki'nin (1971) üretim ile tüketim arasındaki dengesizliği açıklamak için yatırımlar üzerine yoğunlaşması, Baran ve Sweezy'nin yaklaşımlarıyla büyük benzerlik göstermektedir. Kalecki'nin uzun dönemli yatırımı vurgulayan çalışmalarından etkilenen Robinson'ın bu yöne doğru daha da yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda ise Robinson'ın İkinci Dünya Savaşı sonrası çalışmaları, Baran, Sweezy ve Kalecki'nin çalışmalarına kıyasla kapitalist üretim sisteminde meydana gelen üretim ile tüketim arasındaki dengesizliği daha detaylı analizlerle sonuçlandırmıştır. Keynes'in göz ardı ettiği kapitalist üretim sistemindeki tekelci gücünü Baran, Sweezy, Kalecki ve Robinson, üretim ile tüketim arasındaki dengesizliklere neden olan önemli faktörlerden biri olarak tanımlamaktadır. Öte yandan, Robinson'ın hem onların kriz analizlerine hem de Lenin ve Luxemburg gibi emperyalizm üzerine çalışan diğer düşünürlerin eksik bıraktığı iç ve dış yatırımların uzun zaman içine yayılması konusuna katkıda bulunduğu gözlenmektedir.

Malthus ile başlayan üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorunu tartışmaları, aradan bir buçuk asrı aşkın bir süre geçtikten sonra Robinson'ın

uzun dönemli yatırımlara olan vurgusu ile sonlanmıştır. Malthus'dan Marks'a krizlere yönelik kalıcı çözümlerin olup olmadığı incelenirken Marks'tan sonra kalıcı çözümler aramak yerine geçici çözümlerin ne kadar süre işe yaracağı konusu tartışılmıştır. Bu son süreç içinde krizler sorununun daha detaylı analizini sağlamak için Marks'ın iki sektörlü kapitalist üretim sisteminin ardından 1870'li yıllar itibarı ile kapitalizmin emperyalizm süreci içinde dış pazarların-dış yatırımların etkileri incelenmiştir. İki dünya savaşı arasında ara verilen tartışmalar Baran ve Sweezy'nin tekelci kapitalizmde gerçekleşen verimlilik ve üretim artışları nedeniyle yeni sektörlerle yatırım ihtiyacı vurgusu sorunu tekrar gündeme getirmiştir. Ardından, Robinson'ın iç ve dış yatırımları zaman kavramı ile birleştirmesi üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sonucu oluşan krizlere yönelik geçici çözümler konusunda son noktayı koymuştur.

4.SONUÇ

Kapitalizm, ardi ardına tekrarlayan krizler zincirinden oluşan sosyal, ekonomik ve politik yapıdır. Bu krizlere neden olan dinamikler arasında üretim ile tüketim arasındaki dengenin bozulması bulunmaktadır. Bu nedenle, kapitalist üretim sistemi içinde üretim ile tüketim arasındaki dengenin bozulmasını analiz eden iktisat düşünürlerinin talep açığı sorununa, sermaye birikim yapısına, tasarrufların yatırıma dönüşüm şekline ve "artık değer" sektörel dağılımına yönelik çalışmalara ilk başlarda ağırlık verildiği görülmektedir.

Ancak, ondokuzuncu yüzyılda kapitalist üretim sisteminin sürekliliğini sağlayan sermayenin tekrar birikim sürecinin zaman zaman sekteye uğradığı anlaşılmıştır. Hızla biriken sermaye, emek arzına ve ücretlerin artışına neden olurken bir süre sonra kar oranlarında düşüşün yaşandığı görülmektedir.⁶ O dönemde kapitalistler, kar oranlarındaki bu düşüşe, işgücünün fiyatını daha da ucuzlatma ve yeni makineleri emekçilerle değiştirme yoluyla yanıt vermektedir. Makinenin emekle hızlı ikamesinin ve işgücünün reel ücretlerinde düşüş izlenmesinin sonucunda eksik talebin, yani talep açığının oluştuğu fark edilmiştir. Bu noktada, ondokuzuncu yüzyılda Malthus'un ve daha sonra yirminci yüzyılda Keynes'in çalışmaları, bu talep açığını kapatmak için kapitalist toplumun tasarruf ve yatırım alışkanlıklarını değiştirmeye ve tekrar üretimi desteklemeyen harcamaya odaklanmaktadır. Ancak, kapitalist toplumda tasarruf edenlerle yatırım yapanların ve üretenlerle de tüketenlerin tamamen aynı kişilerden oluşmadığı gerçeği tekrar fark edilince hızla büyüyen kapitalist üretim sisteminin neden sık aralıklarla krizlere girmekte olduğu daha iyi anlaşılmıştır. O dönemde kapitalizmin tasarruf ve yatırım arasındaki sorunu çözmek için sanayi kapitalizminden finans kapitalizme dönüşerek sermayeyi daha yoğun olarak tek elde tutmaya yöneldiği ve bu sürecin sonunda kapitalizmin hem yeni pazarlar hem de yeni yatırımlar yaratmak için daha da küreselleştiği izlenmektedir.

Üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğe yönelik çözümlerin çoğunun kalıcı değil geçici olduğu 1870'li yılların kriz döneminde daha iyi anlaşılmıştır. Kapitalizm, tek elde yoğunlaştırdığı dev sermaye birikimlerini üretime yönlendirirken yeni pazarlar aramakta ve daha da büyüyen sermaye birikimini

tekrar üretime çevirmek için yeni yatırım alanları araştırmaktadır. Diğer bir deyişle, kapitalizmin küresel etki alanı genişledikçe üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik daha da büyümekte ve krizlerin, bu dengesizlik sonucu çıktığı fark edilmektedir.

Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte üretim ile tüketim arasında dengesizliği analiz etmek ve bu dengesizliğin yatırımlarla da ilintili olduğunu göstermek için iki departmanlı tekrar üretebilen genişletilmiş üretim modeli kurgulanmıştır. Bu modelde iki departmanın birbirleriyle üretim ve tüketim ilişkisi içinde bulunduğu gösterilmektedir. İki departman arasında gerçekleşen alışveriş sonrasında elde edilen katma değer işgücü, sermaye birikimi ve yeni yatırım olanakları sunduğu belirtilmektedir. Yeni yatırımların kapitalist üretim sistemlerinde büyümeyi garanti edebileceği ve talep sorununa çözüm olabileceği işaret edilirken aşırı sermaye birikimi ve büyük ölçekli yatırımların gerçekleşmemesi durumunda da talep açığı sorunu olabileceği tartışmaya açılmıştır.

İlk başlarda üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğin üretilen malların hepsinin tüketilememesine odaklanan iktisat düşünürlerinin kapitalizmin gelişmesi ile beraber bu sorunsalın dış pazar-dış yatırım ayaklarının da olduğunu fark etmeleri çok uzun sürmemiştir. Emperyalizm üzerine çalışan düşünürlerden Luxemburg, bu sorunu iç pazarın yeni sermaye birikimlerin yatırımları için yeterli olamayabileceği yönünden incelemiştir. Lenin ve o dönemin emperyalizmini inceleyen birçok iktisat düşünürünü de geçici çözümü dış pazarlarda-dış yatırımlarda aramaktadır.

Öte yandan, iki dünya savaşının ardından tekrar gündeme getirilen üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğin yarattığı sorunlara çözüm arayışına Sweezy ve Baran da emperyalist yayılcılıkla, yani dışarıya yatırımlarla ve dış taleple yanıt vermektedir. Onların tekelci kapitalizm olarak adlandırdığı yeni emperyalist süreçte de büyük ölçekli dış yatırımlara rağmen eninde sonunda talep açığı tekrar oluşmaktadır. Ancak, bu soruna yönelik yeni geçici çözümleri de az gelişmiş ülkelerden transfer edilen "artık" değer devlet veya firmalar aracılığıyla yeni talep yaratacak yerlere ve yeni endüstrilere harcanması olmuştur. Bu noktada, Sweezy ve Baran'ın hem Malthus ile Keynes'i hem de Luxemburg ile Lenin'i bir potada birleştirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Fakat, bu iktisat düşünürlerinden farklı olarak Baran ve Sweezy, üretim ile tüketim arasındaki dengesizlikleri açıklamak için sadece dış yatırımlara vurgu yapmak yerine bu yatırımların yönünü ve getirilerini de açıkça belirtmişlerdir. Kapitalizmin altın çağının sona ermesine doğru Robinson'un uzun döneme yayılan iç ve dış yatırımlar üzerine çalışmasında ise üretim ile tüketim arasındaki dengesizliği açıklarken zaman-yer ve getiri faktörlerinin önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

1960'lı yılların ortasına doğru kapitalizmin altın çağının sona ermesi ve Neo-Klasik iktisatın ve onun türevlerinin egemen iktisadi düşünce haline gelmesi ile beraber üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğin yarattığı sorunlar üzerine tartışmalar daha çok matematiksel olarak ütöpik ve bol varsayımlı bir bilim dünyasında tartışılmaya başlanmıştır. Ancak, bu iktisadi sorun, sadece

matematik ve sayısal bilimlerle sınırlandırıldığında sosyal ve politik yönleri göz ardı edilmektedir. Bu durumda da ütopyik sınırlı bir dünyada öne sürülen çözümler, sosyal, politik ve insan faktörlerini de içinde barındıran gerçek sınırsız dünyada çözümsüzlükle sonuçlanmaktadır.

Kronik olarak sık aralıklarla krizlere yol açan bu sorunun çözüme kavuşturulmamasının asıl nedeni ise bu dengesizliğin kapitalizmin kalıtımsal yapısından kaynaklanmasıdır. Kapitalizmin sınıflar arası çatışmaya yol açması, sermayenin hızla tek elde yoğunlaşması ve yoğunlaşan sermayenin tekrar büyümesi için hemen yatırımlara dönüşmesi gibi çelişkileri, üretim ile tüketim arasındaki dengesizliği sürekli hale getirmektedir. Öte yandan, kapitalizmin bu çelişkilere yönelik her geçici çözümünü de kapitalizmin değişim geçirmesine ve yeni süreçlere girmesine yol açmaktadır.

Yaklaşık yarım asırdan beri iktisat dünyasına hakim olan düşüncenin günümüzde küresel seviyede sorgulanmaya başlanması, günümüzün geçici çözümlerinin de artık bu kalıtımsal hastalığa bir süreliğine bile olsa çare olmayacağına işaret etmektedir. Kapitalizm, eğer devam edecekse tıpkı 1870'li yılların krizinden sonra emperyalist sürece girdiği gibi günümüzün krizi ile birlikte yeni bir sürece girmesi beklenmektedir. Son çeyrek asırdır kapitalizmin üretim ile tüketim arasındaki dengesizliğine geçici çözüm bulmak için ortaya attığı iç ve dış finansal yatırımlar yerine ileriki yeni süreçte yeni geçici çözümler araması son iki yüzyılın tarihsel gerçeğidir. Ancak, bu çalışmada yer alan tarihsel örneklerden yola çıkarsak bu yeni süreçte keşfedilecek geçici çözümler, bir sonraki krizin de nedenleri olacaktır. Bu çalışma şu gerçeği gösteriyor ki kapitalist üretim sistemindeki krizler kalıtımsaldır ve her kriz, önceki çözümlenememiş krizlerin devamıdır. Bu kalıtımsal hastalığa geçici çareler bulmak için uzun süreden beri emperyalist amaçlar doğrultusunda iç ve dış yatırımlar, hatta dış pazarlar üzerine odaklanılmıştır. Ancak, kapitalizm, geçici çözümler dışında kalıtımsal sorunlarına henüz kalıcı çözümler bulamamıştır.

SON NOTLAR

(1) Rahip sınıfının varlığı ve bu sınıfın aşırı tüketim davranışları bir gerçektir. Ancak, o dönemde bu sınıf, kapitalist üretim sisteminde önemli bir role sahip olmaması nedeniyle birçok çalışmada yer almamaktadır.

(2) Ütopyik Sosyalistler olarak adlandırılan grubun bazı üyeleri o dönemde işçi sınıfı ve talep açığı konusunda bazı çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Ancak, bu çalışmaların belli bir üretim ve yatırım teorisine dayanmadığı için o dönemde ve sonrasında çok destek görmediği görülmektedir.

(3) Onların eleştirileri daha çok emperyalizmin tanımı ve onun gelişim süreci üzerine yoğunlaşmıştır.

(4) Kapitalistlerin tekelci kapitalizmde rekabetçi kapitalizme göre daha az yatırım güdüsüne sahip oldukları belirtilirken asıl sorunun büyük sermayelerin yatırıma

dönüşmesiyle verimliliğin artması olduğu vurgulanmaktadır. Daha az yatırım yapılması, etkin talebin azalmasına yol açarken artan verimlik de üretimde artışlara ve krizlere yol açmaktadır.

(5) Domar'ın Roy Harrod ile gerçekleştirdiği büyüme modelleri üzerine çalışmaları, üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik sorunsalı üzerine yoğunlaşmasa da matematiksel yaklaşımı nedeniyle okunmaya değer yapıtlardır

(6) Marks'a göre kar oranlarının düşüşünü tersine çeviren etkenler de bulunmaktadır. Bunlar arasında emek verimliliğini artırma, çalışma saatlerini uzatma gibi faktörler bulunmaktadır. Ancak, bunların hepsinin geçici çözümler olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Beaud, Michel (2001): A History of Capitalism. Monthly Review Press, New York

Bleaney, Michale (1976): Underconsumption Theories: A History and Critical Analysis, International Publishers, New York.

Bukharin, I. Nikolai (1972): Imperialism and World Economy, Merlin Publications, London.

Domar, Evsey (1957): Essays in the Theory of Economic Growth, Oxford University Press, New York.

Hilferding, Rudolph (1980): Finance Capital, Routledge, London.

Hobson, A. John (1965): Imperialism: A Study, University of Michigan Pres, Ann Arbor.

Hollis, Martin, ve Nell, Edward (1975): Rational Economic Man: A Philosophical Critique of Neo-Classical Economics. Cambridge University Press. Cambridge.

Howard, Michael, ve King, John (1989): A History of Marxian Economics: Volume I, 1883-1929, Princeton University Press, Princeton.

Kalecki, Michal (1971): Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933-1970, Cambridge University Press, Cambridge.

Kautsky, Karl (1970): "Ultra-imperialism," New Left Review, S. 59, 41-46.

Kindleberger, Charles P. (2002): Manias, Panics and Crashes. Palgrave, London.

Kuhn, Thomas (1970): The Structure of Scientific Revolution. Princeton University Press, Princeton.

Lakatos, Imre (1970): Criticism and the Growth of Knowledge. Harvard University Press, Massachusetts.

Lenin, V. Ilyic (1965): Imperialism: The Highest Stage of Capitalism, Foreign Language Pres, Beijing.

Luxemburg, Rosa (2003): The Accumulation of Capital, Routledge, New York.

Malthus, R. Thomas (1970): An Essay on the Principle of Population and a Summary View of the Principles of Population, Penguin Books, Baltimore.

Marx, Karl (1992): Capital Volume 2, Penguin Books, New York.

_____ (1977): Capital Volume 1, Vintage Books, New York.

Mitchell, C. Wesley (1961): Business Cycle in Readings in Business Cycle Theory, George Allen and Unwin, London.

Morishima, Michio (1973): Marx's Economics: A Dual Theory of Value and Growth, Cambridge University Press, Cambridge.

Polanyi, Karl (1944): The Great Transformation: The Political and Economic Growth Origins of Our Time, Beacon Pres, Boston.

Popper, Karl (1963): Conjectures and Refutations. Routledge, London.

Ricardo, David (1962): The Principles of Political Economy and Taxation, Dent, London.

Robinson, Joan (1956): The Accumulation of Capital, Routledge, London.

_____ (1942): An Essay on Marxian Economics, Macmillian, London.

Samuelson, Paul (1976): Economics, McGraw-Hill Book Cooperation, New York,

Sweezy, Paul (1975): "The Economic Crisis," Monthly Review, Vol. 26 (10) March, 1-8.

_____ (1968): The Theory of Capitalist Development, Modern Reader, New York.

Mehmet Ufuk TUTAN

Sweezy, Paul, ve Baran Paul (1966): Monopoly Capital, Monthly Review Press, New York.

Tutan, M. Ufuk, ve Bowen, Barton (2005): History of Economic Thoughts and Theories, İzmir University of Economics Publications, İzmir.
